

gami passim despicerentur, ac magno in pretio et existimatione haberentur, quae fidem primo marito defuncto semper servassent.

ARTICULUS II. — Doctrina Ecclesiae ac disciplina circa trigamiam ulterioresque nuptias successivas exponitur ac vindicatur.

Dubium non est de legitimitate trigamiae et subsequentium coniugiorum, idem esse ferendum iudicium ac de digamia. Hoc solum intercedit discrimen iuxta veterem disciplinam, quod severiori poenitentia multati fuerint, qui ad ulteriores nuptias transiissent, quam qui iterato semel connubio contenti fuissent, ob maiorem incontinentiam, quam praeseferbant. Idque tum in Ecclesia occidentali tum potissimum in orientali, quae iugiter se magis adversam his successivis nuptiis exhibuit.

Peculiarem nihilominus proposuimus de hisce ulterioribus coniugiis tractationem instituere, ut veteris Ecclesiae sensum circa illa patefaceremus contra nonnullos, qui contendere visi sunt, Ecclesiam modum excessisse spectando, ut ipsi autumant, eiusmodi matrimonia tanquam absolute illicita immo etiam illegitima ac nulla. At vero rigor ille non dogma sed solam disciplinam attingebat.

Sane nulla erat ratio, quare Ecclesia trigamiam aut tetragamiam ulterioresque nuptias damnaret, dum digamiam toleraret probaretque. Siquidem eidem fundamento omnes eiusmodi coniunctiones, quae priori succedebant, innitebantur, verbis scilicet Apostoli tum in Ep. ad Rom. « Si mortuus fuerit vir eius, liberata est (mulier) a lege viri, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro; » tum in I. Ep. ad Corinth. « Dico autem non nuptis et viduis, bonum est illis, si sic permaneant, sicut et ego. » Quod si non se continent, nubant; » et iterum: « Mulier alligata est legi, quanto tempore vir eius vivit, quod si dormierit

Si mihi non animo fixum immotumque sederet,
Ne cui me vinco vellem sociare iugali,
Huic uni forsitan potui succumbere culpae.

In lib. IV. V. 15-19. ubi repetere nuptias Dido culpam vocare non abnuvit.

» vir eius, liberata est, cui vult nubat, tantum in Domino. »

Quae sententiae generales sunt, neque coarctant nuptiarum repetitionem ad unam vel alteram tantum, sed indefinite sese extendunt ad tertias, quartas aut quintas nuptias, prout iamdiu adverterat S. Augustinus, licet viduitatem prae nuptiis et commendet et suadeat: « De tertiis, inquit, et de quartis nuptiis solent homines movere quaestionem. Unde, ut breviter respondeam, nec ulla nuptias audeo damnare.... Quis enim sum, qui putem definiendum, quod nec Apostolum video definiisse? » Ait enim: *Mulier alligata est quamdiu vir eius vivit*. Non dixit, primas, aut secundas, aut tertias, aut quartas: sed, *mulier*, inquit, *alligata est, quamdiu vir eius vivit, si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est, cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit*. Quid huic sententiae, quantum ad hanc rem adinet, addi vel detrahi possit, ignoro.... Quapropter nec contra humanae verecundiae sensum audeo dicere, ut quotiens voluerit, viris mortuis, nubat foemina: nec ex meo corde praeter Scripturae sanctae auctoritatem, quotaslibet nuptias audeo condemnare (72). »

Haec confirmantur ex iis, quae respondit Christus Dominus Sadduceis ab eo sciscitantibus cuius futura esset uxor, quae septem fratribus nupserrat. Nam eam non damnat, quod septem viris nupsisset, ut iterum observat S. Augustinus scribens: « Ipsum quoque apostolorum magistrum et Dominum audio Sadduceis respondentem, cum proposuissent mulierem non univiram, vel biviram, sed, si dici potest, septiviram, in resurrectione cuius futura esset uxor. Increpans enim eos ait, *Erratis, non scientes Scripturas, neque virtutem Dei. In resurrectione enim nec nubent, nec uxores ducent: non enim incipient mori, sed erunt aequales angelis Dei*. Eorum itaque resurrectionem commemoravit, qui resurgent ad vitam, non qui resurgent ad poenam. Potuit ergo dicere, erratis nescientes Scripturas neque virtutem Dei, in illa enim resurrectione multinubae istae esse non poterunt: deinde addere, quia nec

(72) Lib. De Bono viduitat. Cap. XII. ed. Maur. opp. tom. VI. col. 376 seq.

» aliqua ibi nubit. Sed nec ipsam, ut videmus, tot maritorum
» mulierem ulla suae sententiae significatione damnavit (73). »

Nec ab Augustini sensu reliqui Patres abscedunt, etsi interdum eiusmodi connubia acerbè perstringant atque damnare videantur. Ita Clemens Alexandr. qui ita disserit : « Quemadmodum avaritia, et plura habendi cupiditas dicitur fornicatio, ut quae adversatur sufficientiae; et ut idololatria est ex uno in multos Dei attributio, ita fornicatio est ab uno matrimonio ad plura prolapsio (74), » nec non S. Gregorius Nazianzenus, qui Apostoli verba *sacramentum hoc magnum est, etc.*, expendens : haec scribit : « Hac oratione secundas nuptias mihi deprecari videtur. Si enim duo Christi sunt, duo quoque viri sint, et duae uxores : si autem unus Christus, unum Ecclesiae caput; una etiam caro sit, secunda autem respuatur. Quod si secundum prohibeat, de tertio quid dicendum est? Primum lex est, secundum venia et indulgentia, *tertium iniquitas* : qui autem hunc numerum excedit, porcinus plane est, utpote ne multa quidem vitii exempla habens (75). »

Sed prae caeteris S. Basilius in tertias et quartas nuptias invehitur. Siquidem canone L. Epistolae canonicae II. ad Amphilo-
chium ita constituit : « Trigamiae lex non est. Quare lege matrimonium tertium non contrahitur. Ac talia quidem, ut Ecclesiae inquinamenta habemus, sed condemnationibus publicis non subiicimus, ut soluta fornicatione magis eligenda (76). » Et iterum in altera epist. canonica scilicet III. ad eundem, can. LXXX. « Polygamiam, inquit, Patres silentio praetermiserunt, ut belluinam, prorsusque ab hominum genere alienam. Ea autem nobis videtur peccatum esse fornicatione maius. Quae propter consentaneum est eos subiici canonibus, ut scilicet postquam anno fleverint, et tribus substrati fuerint, sic suscipiantur (77). »

(73) Ibid.

(74) *Strom.* lib. III. pag. 464. ed. cit.

(75) *Orat.* XXXI. Opp. ed. Paris. 1650. Tom. I. pag. 501.

(76) *Epist.* ed. Maur. CXCIX. p. 297.

(77) *Epist.* CCXVII. pag. 529.

Iam vero hos Patres ex amore, quo ferebantur in castitatem ac caelibatum, reprehendere potius ita nubentes quam *nuptias* ipsas inde patet, quod perpetuo insistant in incontinentia huiusmodi sive virorum sive mulierum, quod animum gerant in libidinem effusum. Sane argumenta quae proferunt eiusmodi sunt, ut si presse urgerentur, non minus afficerent tertias et quartas ultterioresque nuptias quam secundas, quas tamen ex venia et indulgentia permitti ultro affirmant. Oculos praeterea intendunt in Ecclesiae disciplinam severiorem erga trigamos et tetragamos quam in digamos. Porro si Ecclesia poenitentiae etiam digamos subdebat, quanto magis tertio aut quarto nubentes? Accedit quod ecclesia Graeca et cum ea ecclesia orientalis universa velut illegitimam tetragamiam respuerit lege canonica, quae sin minus universim, saltem in plerisque ecclesiis obtinebat; multo vero magis ultteriores nuptias, quas decrevit esse nullas, apposito impedimento dirimente, quod lege ipsa civili adoptatum est, adeoque non *per se* eiusmodi nuptias reprobarunt antiqui Patres, sed ob ecclesiasticam legem, qua nullae declaratae sunt, nec universe quidem.

Theodorus Balsamon, celebris orientalis ecclesiae iuris canonici peritus, refert, antiquam legem uti legitimas agnovisse etiam tertias nuptias, (liberosque exinde ortos uti haeredes, qui erant sub parentum potestate). Ast canones sanctorum Patrum, ait ipse, non modo haud agnoscunt tertium coniugium, verum etiam adiudicant secundum mediocri poenitentiae. Tempore imperatoris Leonis *philosophi* magna turbatio excitata est in omnibus mundi ecclesiis (78), quia se iunxit non modo in tertiis, sed in quartis nuptiis. Hac super re congregatio omnium ferme episcoporum cunctarum provinciarum orientalis imperii coadunata est indictione VIII. anno ab orbe condito 6428. et ab incarnatione 921. In ea discussio facta est, quaenam coniugia possent uti legitima admitti, quaenam vero reiici deberent (79). Qui

(78) Nempe in ecclesia orientali, siquidem in ecclesia occidentali res aliter se habuit, ut postea expendemus.

(79) *Iur. Orient.* I. 5. p. 589. apud. Renaudot. op. et loc. cit.

deinde refert, postea sub imperio Constantini porphyrogenitae, ac Romani, ipsius generi, constitutum fuisse, post varias consultationes ac severum examen, *tomum synodicum* ab imperatore firmatum, ac declaratum esse quartas nuptias abolendas (80); demum refert constitutum fuisse in eodem tomo synodico eos, qui non excessissent quadragesimum aetatis annum, si post secundas nuptias liberos non habuissent, posse tertium contrahere coniugium, ut defectui posteritatis supplerent; ita tamen ut quinquennio subiicerentur poenitentiae et absque communione permanerent. Insuper eandem veniam datam fuisse tertio iterandi nuptias iis, qui vidui extitissent an. aetatis trigesimo ob aetatis infirmitatem, etiamsi liberos suscepissent; privati tamen essent quadriennio communione, quo tempore elapso, ad eam admittebantur saltem ter in anno. Balsamon nihilominus addit tomum unionis veluti legem civilem habitum fuisse, et Ecclesiam usque ad suam aetatem tertias nuptias non permisisse (81). Postea tamen alia consuetudo in ecclesia Graeca inolevit (82).

Itaque ex his manifeste colligitur non ad dogma, sed ad disciplinam pertinere severam polygamiae successivae prohibitionem, quae in ecclesia Graeca et orientali viguit, et adhuc, saltem ex parte viget, in qua velut impedimentum dirimens in tetragamia ac polygamia generatim constitutum fuit, atque ab immemorabili servatum (83).

(80) Ibid.

(81) Ibid. Cf. etiam Photii *Nomocanon*. Tit. XIII. in *Biblioth. iuris canonici veteris* Voëlli, Paris. 1611. Tom. II. pag. 1080.

(82) Cf. Renaud. loc. cit. pag. 407. cf. etiam Arcadium op. cit., c. 23 ubi fusius, quae Balsamon obiter ac strictim refert, enarrat, ostenditque postea licitas vel apud Graecos et orientales reliquos tertias nuptias evasisse. Non tamen mihi omnia probantur, quae idem auctor illic habet.

(83) Cf. Arcadium l. c. pag. 330. col. 1. ubi scribit: « Cum canonico iure » quartae nuptiae apud Graecos omnino sublatae sint. » Verum de his quartis nuptiis apposite nonnulla addemus paulo post, ob gravia iurgia propter eas excitata. Id ipsum censuit cl. card. Maius, qui in praef. ad vol. X. *Spicilegii Romani*, pag. XVI. scribit: « Quod denique quartas nuptias Nicolaus, (cognomento *Mysticus*, patriarcha Constantinopolitanus) *πορνεϊα*, fornicationem, vel » peius quiddam, audet cum praeis aliquot appellare pag. 293. id non aliter

Quapropter, ut supra generatim innuimus, antiqui illi Patres quorum testimonia descripsimus cohaerenter ad illam disciplinam ac legem canonicam locuti sunt, dum tertio et quarto repetitas nuptias damnarunt (84).

Sane argumentum, quod profert S. Gregorius Nazianzenus, impeteret etiam secundas nuptias, si quid valeret. Quando autem *iniquitatem* vocat tertias nuptias, ac porcinum ulterius nuncupat matrimonium, referri id debet ad legem ecclesiasticam ecclesiae Graecae, quae posteriores has nuptias tanquam illegitimas respuebat, et ad animum incontinentem eorum, qui se his nuptiis implicabant.

Eadem ratione exponi debet S. Basilius immo vero longe potiori iure, nisi velimus eum secum committere. Ut enim apposite scribit Arcudius: « Non video, quomodo haec sibi invicem » cohaereant, ut trigamia sit fornicatio tantum non relaxata » et ad unius foeminae complexus contracta, et tamen non » dissolvatur: sed peracta aliquot annorum poenitentia trigami » admittantur ad participanda Ecclesiae sacramenta, cum interrim simul habitent et procreent liberos. Si enim trigamia est » fornicatio, non potest Ecclesia Dei, ornatissima sponsa » Christi, quae sine ruga est, non habens maculam, eiusmodi » peccatum permittere. Quod si permittit, igitur non est fornicatio: quippe fornicatio non est aliquid indifferens, ut possit » subire rationem boni et mali; sed si fornicatio est, semper » mala est (85). » Et reipsa vidimus in art. praecedenti S. Basilium statuisse « de trigamis et polygamis definire (Patres)

» intelligo, quam de impedimento, ut aiunt, dirimente, quod auctoritate ecclesiastica interpositum, nullas reapse reddit nuptias, quamdiu tenet; ideoque » ipsorum usus a *πορνεϊα* labe non differt. »

(84) Censet idem auctor, S. Basilium et Gregorium Nazianzenum in suis ecclesiis ex iusta causa quaedam matrimonia irritasse. Ibid. p. 331.

(85) *De concordia* etc. lib. 7. cap. 78. Nonnulli, ut Zonaras, Balsamon, alique censent, S. Basilium in can. 89. non loqui de trigamia sed de tetragamia, quae per leges prohibita erat. Verum hae sunt merae coniecturae. Maurini sane editores ab hac sententia recedunt gravibus argumentis innixi, quae in nota, quam ad hunc can. 80. apponunt, videri possunt.

» eundem canonem, quem et de digamis, servata proportione :
 » annum videlicet in digamis, alii vero duos annos : *Trigamos*
 » *autem tribus et saepe quatuor annis segregant.* Id autem
 » non amplius conjugium, sed polygamiam appellant, vel po-
 » tius *moderatam fornicationem*.... jam vero consuetudine ac-
 » cepimus in trigamis quinquennii segregationem, non a cano-
 » nibus, sed eos, qui praecesserunt, sequendo. Oportet autem
 » eos *non omnino arcere ab Ecclesia*, sed auditione digamos
 » duobus vel tribus annis, ac postea ipsis permittere, ut con-
 » sistant quidem, abstineant vero a boni communione, et sic
 » exhibito poenitentiae aliquo fructu, communionis loco resti-
 » tuere (86). » Adeoque constat iuxta S. Basilium, non divino
 iure, sed iure tantum canonico trigamiam, multo vero magis
 tetragamiam vetitas fuisse, et quodam temperamento identidem
 circa trigamos opus fuisse; prout reipsa postea factum est.

De tetragamia autem seu quartis nuptiis speciatim nonnulla
 addenda sunt. Hanc canonica auctoritate in ecclesia Graeca ex-
 plosam fuisse uti fornicationem, aut fornicatione peiorem nul-
 lum dubium esse potest iuxta antiqua, quae suppetunt, docu-
 menta (87). Verum hic non steterunt nonnulli ex iis, qui tetra-
 gamiam impugnarunt. Siquidem ob eximiam potissimum SS.
 Basilii ac Gregorii Nazianzeni auctoritatem factum est, ut aliquot
 tum antistites tum imperatores tetragamiam *divina lege* vetari
 censuerint. Haec potissima, immo unica ratio est, qua permo-
 tum se dicit Basilius Macedo ad quartas nuptias proscribendas
 peculiari Novella, quam his verbis conclusit: « Manifestum om-
 » nibus esto, quod si quis ausus fuerit ad quartas nuptias, *non*

(86) Ep. CLXXXVIII. can. 14. p. 271. ed. cit.

(87) Etenim in *Constitutionibus*, quae vulgo apostolicae aut Clementinae
 nuncupantur, lib. 3. c.2. legitur: « Id quoque scire debetis, primas quidem et
 unicas nuptias... iustas esse. Secundas vero post professionem nuptias, esse
 illicitas, non propter conjugium, sed propter mendacium; tertias nuptias in-
 » temperantiam demonstrare; *at quodlibet post tertias nuptias matrimonium*
 » *manifestam esse fornicationem et indubitabilem petulantiam.* » Apud Cote-
 ler. *PP. Apost.* tom. I. p. 273. ed. Antwerp.

» *nuptias* accedere, non solum pro nullis habebuntur hae nup-
 » tiae, nec liberi ex iis procreati pro legitimis agnoscentur,
 » verum etiam ipse potius pollutorum scortationis sordidus
 » subiicietur, eiusmodi videlicet personis a se invicem separa-
 » tis (88). » Idipsum confirmavit Leo philosophus seu Sapiens,
 Basili filius, nuptias etiam tertias poenis ecclesiasticis subii-
 ciens (89).

Attamen hic idem Leo Sapiens non contentus ipse tertiiis nup-
 tiis, verum et quartas celebravit cum Zoe iam antea pellice sua,
 ex qua filium procreaverat, quem sibi in imperio successorem
 designavit. Quae res conturbationem non minimam excitavit;
 nam, Nicolaus cognomento Mysticus, patriarcha Constantinopoli-
 tanus, imperatorem communione privavit: quum vero imperator
 ad apostolicam Sedem appellasset, Sergius pontifex nuptias
 Leonis probavit cohaerenter ad traditionem ac disciplinam eccle-
 siae Romanae. Hinc imperator exilio multavit Nicolaum ponti-
 ficis iudicio obnitentem, contendentemque divino iure illas
 nuptias vetitas esse, nec a Rom. pontifice dispensari in illis po-
 tuisse. Sufferctus fuit Nicolao in Constantinopolitana sede Euty-
 mius, qui imperatori favebat. Hinc schisma inter Graecos ortum,
 aliis Nicolao, aliis Eutymio adhaerentibus: donec alternantibus
 prosperis et adversis casibus, pax inita est. Nam Nicolaus tan-
 dem eo se recepit, ut fateretur nonnisi ecclesiastico iure prohibi-
 tas quartas nuptias fuisse, constitutum tamen voluit ut disci-
 plina pro ecclesia Graeca contra tetragamiam sanciretur et nun-
 quam deinceps relaxaretur, neque apostolica Sedes huic sanc-
 tioni obstitit (90).

(88) Lib 2. *Iuris orient.* apud Arcudium.

(89) In Novella 90.

(90) Epistolas omnes Nicolai Mystici, quae hactenus in bibliotheca Vaticana
 sermone Graeco delituerant, primus vulgavit card. Maius in *cit. Spicilegio*
Romano tom. X. Sunt autem hae epistolae numero CLXIII. quas laudatus edi-
 tor in septem classes distribuit. Quae ad rem nostram referuntur, continentur
 in tertia classe ac datae sunt ad Rom. pontificem eiusque ecclesiae homines,
 nempe ad Ioannem X. vel Anastasium III. Hic Nicolaus, qui a Leone Sapienti
 euectus fuit ad patriarchalem sedem an. 895. quadriennio post Photii obitum,

Nunc vero quod sciam, nemo est qui contendat, quartas et superiores nuptias divino iure esse prohibitas, licet mordicus severiori disciplinae de reiiciendis eiusmodi nuptiis Graeci insistant. Nec mota amplius est hac de re querela in concilio Lugdunensi II. Eugenius vero IV. in concilio Florentino in decreto pro Iacobitis seu Armenis edixit: « Quoniam nonnullos asseritur » quartas nuptias tanquam condemnatas respuere, ut peccatum, » ubi non est, esse putetur, cum secundum Apostolum, mortuo viro, mulier sit ab eius lege soluta, et nubendi, cui vult, in » Domino habeat facultatem, nec distinguat, mortuo primo, » vel secundo, vel tertio, declaramus non solum secundas, » sed tertias et quartas, atque superiores, si aliquid impedimentum non obstat, licite contrahi posse. Commendatioribus » tamen dicimus, si ulterius a coniugio abstinentes in castitate permanserint: quia sicut viduitatis virginitatem, ita » nuptiis castam viduitatem laude et merito praefendam esse » censemus (91). »

Et haec de Graecis et orientalibus; quod vero ad Latinos et occidentales spectat benignior semper fuit, quod ad trigamiam et tetragamiam superiores nuptias spectat, loquendi ratio ac disciplina. Non defuerunt quidem ex antiquioribus etiam Latinis Patribus, qui has nuptias carpere plus aequo visi sunt, non quod eas absolute damnaverint, ac si divinae legi adversarentur, sed eam potissimum ob causam quam plus semel attulimus, nempe ob effusam et inverecundam in venerem propensionem, quam ii patefaciunt, qui tertio et quarto nubunt.

Notum est S. Hieronymum inter Patres Latinos se maxime tertiis ac superioribus nuptiis infensum praebuisse. Siquidem interdum terna, ut ipse loquitur, et quaterna coniugia, *non tam coniugia* dicit, quam « miseriarum solatia, et extremam tabu-

Sancti nomine a Baronio et a Bollandianis, Cupero scilicet, in patriarchis Constantinopol. et Henschenio, in *Actis sanct.* die 15. maii donatus est. cf. *Marium praef. cit. pag. VI seqq. nec non Arcudium loc. pariter cit.*

(91) Apud Harduin. *Acta conc.* tom. IX. col. 1028.

» lam naufragorum (92); » interdum vero hoc uno nomine tolerandas affirmat tertias nuptias, quod praeferendae sint cum pluribus scortationi dicens: « Tolerabilius est uni homini proscortatam esse, quam multis; siquidem et illa in evangelio » Ioannis Samaritana sextum se habere maritum dicens, arguitur a Domino quod non sit vir eius. Ubi enim numerus maritorum est, ibi vir, qui proprie unus est, esse desiit (93), » et alibi passim eadem repetit (94).

Nec ab hac sententia discrepare videtur S. Fulgentius, qui digamiam tantum aut trigamiam ex indulgentia permissam docet, nec ulterius progreditur (95); nec non Herardus, Turo-nensis episcopus, qui inter capitula a se collecta, hoc etiam inseruit: « Nullus laicus plus quam duas uxores habeat: quod » extra est, ad adulterium pertinet, similiter et mulier (96). » In Poenitentiali Romano apud Hugonem Menardum ad librum sacramentorum S. Gregorii M. constitutum est: « Si cuiuslibet » hominis mortua fuerit uxor, habet potestatem accipere alteram: similiter et mulier. Si tertium acceperit, ieiunet hebdomadas tres: si quartum acceperit, ieiunet hebdomadas viginti » et unam (97). »

Haec quidem verissima sunt, ostenduntque Ecclesiae spiritum respectu viduitatis et castitatis, caeterum nemo ex his, qui recensiti sunt, proprie polygamiam successivam damnavit.

Etenim vel ipse S. Hieronymus, qui durius prae caeteris locutus est, mentem suam data occasione exposuit; cum enim ipse hac

(92) *In Ierem.* lib. III. cap. 16. vol. 1. opp. ed. Vallars. tom. IV. col. 951.

(93) *Lib. I. adv. Iovinian.* ed. cit. tom. II. col. 265.

(94) Ut in ep. ad Ageruchiam de monogamia ed. cit. n. 125. quae tota est de hoc argumento, ubi ad persuadendam monogamiam pleraque desumpsit ex Tertulliano, etsi diversa omnino mente. Nam Tertullianus ut illegitimam polygamiam successivam traducit, contra vero S. Hieronymus ab ea abducit viduos aut viduas maioris perfectionis causa.

(95) *De Fide ad Petr.* cap. 5. n. 45. Item c. 41. n. 85. ed. Paris. 1684.

(96) N. CXI. apud Labb. tom. VIII. concil. p. 655. floruit autem Herardus an. 838.

(97) *Opp. S. Greg.* ed. Maur. tom. III. col. 469.

de causa in suspicionem apud nonnullos aemulos potissimum ac detractores venisset, apologiam scripsit eorum, quae in lib. contra Iovinianum hoc de argumento exaraverat. Ait autem inter caetera in hac apologia S. Doctor. « Erubescat calumniator » meus, dicens me prima damnare matrimonia, quando legit: » *Non damno digamos et trigamos, et si dici potest octogamos.* » Aliud est non damnare, aliud praedicare. Aliud est veniam » concedere, aliud praedicare virtutem. Si autem durus in eo » videor, quia dixi: quidquid aequaliter licet, aequali lance pensandum est; puto non me crudelem iudicabit et rigidum, quia » alia loca virginitati et nuptiis, alia trigamis et octogamis, et » poenitentibus legerit praeparata. Christum in carne virginem, » in spiritu monogamum, quod unam haberet Ecclesiam, noster » in reliquis sermo testatus est, et crediti sumus nuptias dam- » nare (98) ! »

Post adeo diserta verba facile est emollire duriusculas eius phrases, quibus identidem trigamiam aliasque posteriores nuptias vellicavit. Sic sensus patet eorum, quae scripsit contra Iovinianum: » Considera, quod quae duos habuit viros, etiamsi anus sit et » decrepita, et egens, Ecclesiae stipes non meretur accipere. Si » autem panis illi tollitur eleemosynae, quanto magis ille panis, » qui de caelo descendit, quem qui indigne comederit, reus erit » violati corporis et sanguinis Domini (99)? » Reus nempe efficitur ob animum lascivientem, quem prae se fert, non ob nuptias in se spectatas. Idem dic de eo quod in epist. ad Ageruchiam affirmat: » Ab officio sacerdotii digamus excluditur... Quamquam lege » sacerdotali teneatur et laicus, qui talem praebere se debet, ut » possit eligi in sacerdotium. Non autem eligitur, si digamus » fuerit. Porro eliguntur ex laicis sacerdotes. Ergo et laicus te- » netur mandato, per quod ad sacerdotium pervenitur (100). »

(98) Epist. XLVIII. ad Pammach, ed. cit. n. 9. tom. I. col. 217.

(99) Lib. I. n. 14. ed. Vallars. tom. II. col. 264.

(100) N. 6. ed. cit. col. 898. atque hic obiter noto, quod antea indicavi, ipsum argumentum prolatum fuisse a Tertulliano, atque inde a S. Hieronymo desumptum licet sine spirituque diverso. Sic enim ratiocinabatur Tertullianus in lib. *De exhortatione castit.* ut adstrueret universim monogamiae necessita-

Nempe loquitur hic S. Doctor de quadam convenientia et congruentia, non autem de obligatione presse sumpta, alioquin in absurda dilapsus fuisset.

Eorum autem, quae scripsit S. Doctor in comment. in Ieremiam sensus planus est, si eius contextus inspiciatur, qui ita se habet: « Unde superflua novi haeretici (Ioviniani) reprehensio, » qua docuimus digamiam et trigamiam non ex lege descendere, » sed *ex indulgentia.* Aliud est enim facere, quod *per se bonum » sit, aliud ideo concedi, ne peiora faciamus.* Dicit enim et ipse » (Apostolus) causas, cur velit adolescentulas viduas nubere, infe- » rens: *Iam enim quaedam earum abierunt retro post satanam.* Si- » mulque praeceptor continentiae et perpetuae castitatis, et » *aequalem se* blasphemans Deo, laudat terna quaternaue con- » iugia, quae ego non tam coniugia dicam quam miseriarum » solatia, et extremam tabulam naufragorum: nisi forte tribuit » indulgentiam amazonibus suis, ut usque ad decrepitam senec- » tutem bella libidinum experiantur (101). » Itaque non absolute iterata eiusmodi coniugia S. Doctor damnavit et in se, sed unice respectu nubentium.

Ex his pariter vis illarum phrasium colligitur, quas S. Hieronymus identidem usurpavit ad iteratas nuptias deprimendas, uti cum eas vocat mitiores *prostitutiones*, aut *scortationes*; aut cum viros priori superinductos cum viris comparat mulieris Samaritanae, qui post primum proprie viri non fuerunt, cum talis ex eius sententia non nisi unus fuerit (102). Quo sensu

tem: « Omnes nos Deus vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obeun- » dis apti simus. Unus Deus, una fides, una et disciplina. Usque adeo nisi et » laici ea observent, per quae presbyteri adleguntur, quomodo erunt presby- » teri, qui de laicis adleguntur? »

(101) Loc. cit. in Ierem.

(102) Notandum est non modo S. Irenaeum pro certo habuisse quatuor viros, quos habuit Samaritana post primum, non fuisse legitimos eius viros, saltem ex nonnullorum interpretatione, ut vidimus, sed id ipsum tenuisse S. Basilium epist. ed. Maur. 188. ubi can. 4. scribit: « Quapropter et Dominus » Samaritanae, quae maritos quinque per vices habuerat, *quem nunc,* inquit, » *habes maritus non est:* Quippe quod ii, qui digamiae mensura exciderunt,

idem S. Pater intelligi debet, cum refert se Romae vidisse « duo » inter se paria vilissimorum e plebe hominum comparata, » unum, qui viginti sepelisset uxores, alteram, quae vigesimum » secundum habuisset maritum, extremo sibi, *ut ipsi putabant*, » matrimonio copulatos. Summa omnium expectatio virorum » pariter ac foeminarum, post tantas rudes quis quem prius » efferret. Vicit maritus, et, totius Urbis populo confluyente, » coronatus, et palmam tenens adreamque, per singulos sibi » acclamantes, uxoris multinubae feretrum praecedebat. Quid » dicemus, subdit, tali mulieri? Nempe illud, quod Dominus » Samaritanae: viginti duos habuisti maritos, et iste a quo nunc » sepeliris, non est tuus (103). » Nam in hac ipsa epistola, in qua hoc factum refert, aperte protestatur se non damnare digamiam dicens: « Quid igitur? damnamus secunda matrimonia? » absit: sed monogamos ad continentiam provocamus. » Quod autem hic scribit S. Hieronymus intelligi aequum est non de stricta tantum digamia, sed de polygamia generatim, ut constat ex aliis eiusdem testimoniis, quae superius descripsimus, eo vel magis quod non diffiteatur viginti duos priores, quibus haec mulier nupserat, fuisse maritos.

Et haec de Hieronymo. Quod vero spectat ad S. Fulgentium, nullam facessit difficultatem quod in secundis et tertiis nuptiis constiterit neque ulterius fuerit progressus. Nam non in sensu, quem vocant, exclusivo ea scripsit, perinde ac si posteriores nup-

» digni non sunt, qui vel mariti vel uxoris nomine appellentur. » Idemque censuisse S. Hieronymum. At dubitari nequit viros illos, de quibus loquitur Christus, vere fuisse legitimos, uti S. Augustinus, Beda, Eutymius, aliique passim docent, atque ut etiam patet ex antithesi, quam instituit Salvator inter quinque priores viros, quos habuit mulier illa, et sextum, quem dicit non fuisse eius virum. Praeterea constat in veteri lege nunquam polygamiam successivam fuisse prohibitam, ac determinatam ad secundum tantum coniugium. Immo patet saltem septem potuisse mulierem viris successive nubere, ex casu a Sadducaeis Christo proposito de septem fratribus, qui successive eandem mulierem in uxorem susceperant. Cf. Salmeron. in I. ad Cor. c. VII. Cornel.

a Lap. in cap. IV. S. Ioan.

(103) Epist. CXXIII. ad Ageruch. n. 10.

tias abiecerit, sed ideo stetit in tertiis nuptiis, quod ut plurimum in eis homines sistere soleant. Nihil est quod nos cogat alio in sensu verba eius accipere, quae ita se habent: « Firmissime » tene, et nullatenus dubites . . . Nuptias quoque divinitus » institutas et benedictas . . . Nec solas primas nuptias a Deo » institutas, sed etiam secundas et tertiis, pro eorum, qui se » continere non possunt, infirmitate concessas. » Sane S. Fulgentius ubique fidissimum S. Augustini discipulum se profiteatur; cum autem S. Augustinus et tertiis et posteriores probaverit nuptias tanquam licitas, non alio sensu enarrari debet S. Fulgentius.

Herardus, archiepiscopus Turonensis, varios canones disciplinares collegit, quos Ecclesiae suae servandos proposuit sancivitque in concilio a se celebrato. Non indicat vero fontes, unde eos adsciverit; forte hunc, de quo est sermo, ex aliquo auctore Graeco decerpit trigamiae adverso. Aut etiam *adulteri* vocem latiori significatione usurpavit, ut viduos magis a consecrandis tertiis et ulterioribus nuptiis deterreret eadem ratione, qua se gessit S. Hieronymus. Quod etiam coniicio ex iis, quae constituit idem Herardus can. XLI. « Quicumque viduam infra XXX. » dies viduitatis invitam vel volentem acceperit, ultra eam non » attingat: et *adulteri* poenas luet (104), » nam si de vero coniugio, ut videtur, hoc in canone agitur; non potest nisi in lata significatione vox adulteri accipi, ob indecentiam scilicet eiusmodi citissimae coniunctionis. Quidquid porro sit, exploratum est hunc canonem adversari doctrinae et praxi ecclesiae Romanae, imo et universae ecclesiae occidentalis.

Demum Poenitentiale Romanum aperte ostendit, ceu legitima spectata ab ecclesia Latina fuisse coniugia trigamorum ac tetragamorum; nam qui sic nuptias contraxerunt invicem non separantur, prout separari iubentur, qui altero coniuge vivente alium duxerit. Sic enim in eodem Poenitentiali statuitur: « Si » quis legitimam uxorem habens dimiserit illam, et aliam » duxit, illa quam duxit non est illius. Non manducet neque bibat,

(104) Apud Labb. loc. cit. col. 650.

» neque omnino in sermone sit cum illa, *quam male accepit* (105). »
 Apposite in hunc obiectum locum Hugo Menardus. « Haec
 » constitutio, scribit, *si tertiam acceperit* etc. notanda : quamvis
 » enim bigamos, trigamos etc. permittat Ecclesia, quia tamen
 » haec polygamia, seu nuptiarum repetitio aliquid incontinen-
 » tiae in homine notat, eiusmodi homines praeter irregu-
 » laritatis notam quibusdam aliis poenis olim subiacere
 » voluit (106). »

Illud autem pro certo exploratoque in universa Ecclesia tum
 orientali tum occidentali habitum semper fuit, excludendos esse
 digamos a sacris ordinibus ob Apostoli auctoritatem scribentis
 « Oportet episcopum esse unius uxoris virum (107). » Quae
 quidem ad caeteros sacerdotii gradus extensa sunt ab Ecclesia
 iuxta Apostoli mentem. Ex innumeris prope documentis, quae
 hanc in rem afferri possent, contentus ero testimonio S. Epi-
 phanii, qui expresse affirmat, quod « secundis nuptiis implicatus
 » in Ecclesia ad sacerdotium non admittitur; tametsi aut sese
 » ab uxore contineat, aut sit viduus. Eiusmodi, inquam, ab
 » *episcopi, presbyteri, diaconi, et subdiaconi* gradu reiici-
 » tur (108). » Haec eadem alibi inculcat scribens : « Ita enim
 » profecto sese res habet, ut post Christi in orbem terrarum
 » adventum eos omnes, qui secundum priores nuptias mortua
 » uxore alteris sese nuptiis illigarint, sanctissima Dei disciplina
 » reiiciat : propterea quod incredibilis est sacerdotii honor et
 » dignitas. Atque istud ipsum sacrosancta Dei Ecclesia cum
 » omni provisione diligentiaque servat (109). » Quod adeo
 verum est, ut ne Ariani quidem contra communem illam
 receptamque consuetudinem agere ausi fuerint. Nam idem
 S. Pater refert, Iosephum comitem, cum Ariani, ut ad partes suas

(105) Opp. S. Greg. M. tom. III. col. 469.

(106) Loc. cit. col. 476. Cf. etiam de hoc argumento Cotelierum in nota 66.
 ad caput II. libri tertii *Constit. apostolic.*

(107) I. Tim. III. 2. et ad Tit. I, 7.

(108) In *Expositione fidei* n. XXI. ed. Petav. tom. I. pag. 1104.

(109) Heres. LIX. n. 4. eiusd. ed. tom. I. pag. 496. loquitur autem de epis-
 copis, presbyteris et diaconis.

illum traherent, episcopatum ei pollicerentur, ne invitus ab illis or-
 dinaretur, priore coniuge defuncta, secundas nuptias iniisse (110).
 Testimonium Origenis hac pariter de re disertum superius
 attulimus. Quare concilium Valentinum sub Damaso celebra-
 tum statuit « Uti digami ne ordinentur clerici, etiamsi gen-
 » tiles adhuc se infelicis sortis necessitate maculaverint (111). »
 Quod dictum est de bigamia multo magis de trigamia intel-
 ligi debet; nam conc. Toletanum I. can. IV. decrevit : « Sub-
 » diaconus, defuncta uxore, si aliam duxerit, ab officio, in
 » quo constitutus fuerat, amoveatur, et habeatur inter ostia-
 » rios vel inter lectores . . . Qui vero tertiam, quod nec di-
 » cendum aut audiendum est, acceperit; abstentus biennio,
 » postea inter laicos reconciliatus per poenitentiam, commu-
 » nicet (112). »

Atque haec de Ecclesiae spiritu et doctrina circa polyga-
 miam sive simultaneam sive successivam dixisse sufficiat.
 Quibus ea, quae nobis proposuimus, in hac prima sectione
 absolvimus, quae ad matrimonii unitatem spectant in quovis
 ordine; tum nempe in ordine naturali, tum in ordine poli-
 tico; tum in ordine religioso, sub quo expendimus quaenam
 in lege Mosaica unitas vigerit, et quaenam vigeat in lege
 evangelica sive respectu polygamiae simultaneae sive respectu
 polygamiae successivae.

(110) Haeres. XXX. n. V.

(111) Apud Hard. *Acta conc.* tom. I. col. 795. qui canon constitutus est
 ad excludendam interpretationem praeposteram nonnullorum, qui verba Apos-
 toli *unius uxoris virum* de unica uxore ducta post baptismum intelligebant. En
 integra canonis, qui est n. I. verba : « Sedit igitur, neminem post hanc syno-
 » dum, qua eiusmodi illicitis vel sero succurritur, de digamis, aut internuptiarum
 » maritis, ordinari clericum posse. Nec requirendum, utrumne initiati sacra-
 » mentis divinis, anne gentiles hac se infelicis sortis necessitate macularint,
 » cum divini praecepti casta sit forma. »

(112) Ibid. col. 990. Cf. Petavium in not. ad haeres. LXXX. Messalianorum
 tom. II. opp. S. Epiphani. p. 346. seqq. ubi explodit haeticorum exceptiones.